

GOTICKÝ NÁPIS NA KOSTELE SV. JANA KŘTITELE V DOLNÍCH CHABRECH

Zdeněk Dragoun – Michal Dragoun

Kostel v Dolních Chabrech (Praha 8) se několikrát dostal do popředí zájmu archeologů a historiků umění.¹ Před jeho rekonstrukcí v letech 1973–1974 v něm proběhl záchranný archeologický výzkum, který přinesl překvapivé výsledky. Z doby před stavbou románského kostela zde byly nalezeny zbytky minimálně dvou starších staveb. Dnešnímu kostelu předcházela rozměrná rotunda a té opět podélný kostel se základy stavěnými klasovým zdívem (*Dragoun – Tryml 1977, 221n; Dragoun 2002, 216–219*). Další pozůstatky stavby, kombinující kamennou podezdívku s dřevěnou konstrukcí, tvořily buď vnitřní konstrukce v onom podélném kostele, nebo, patrně pravděpodobněji (jak vyplývá ze současného zpracovávání výsledků výzkumu), patří k samostatnému objektu, takže by zde před románským kostelem stály dokonce tři svatyně.

Stojící kostel je datovaný většinou do 3. čtvrtiny 12. století zejména na základě výskytu dvojice polopilířů v lodi kostela, které jsou považovány za analogické útvarům známým z kostelů v Řečanech nad Labem a sv. Linharta na Starém Městě pražském (*Merhautová 1971, 118*), přičemž vznik řečanského kostela přesně stanovuje nalezená autentika z roku 1165 (*Dragoun – Tryml, v tisku*). Řečanská analogie je ale poněkud sporná – lehce vystupující příložky v lodi jsou podstatně širší a plošší než chaberské polopilíře a rozhodně jako ony neprobíhají v celé výšce stěny. Vzájemné srovnání je diskutabilní i z toho důvodu, že neznáme ani strukturu jejich zdiva a vztah k obvodovým stěnám pro kompletní zakrytí omítkou. Situace u kostela sv. Linharta je jen o něco příznivější. Oba zde realizované výzkumy v roce 1909 a 1995 zachytily pouze základovou část přízední příložky předpokládaného pasu zhruba uprostřed délky lodi románského kostela (*Šittler 1911, 98; Dragoun – Havrda 1996, 83*). Provázání základu příložky u severní obvodové zdi kostela (*Dragoun – Havrda 1996, 83*) dokládá, že tato realizace byla součástí původního řešení stavby, když podle jednoho nalezeného žulového (?) článku mohl být pas tvořen v řezu polygonálním útvarem pěti stran osmiúhelníka (*Šittler 1911, 108*). Chronologicky citlivé články, umožňující užší datování vzniku kostela než je 2. polovina 12. století, nebyly při žádném z těchto výzkumů zjištěny a k přesnému datování neposlouží ani základová plaketa se symbolem evangelisty Lukáše, uložená v základu severovýchodního nároží chrámové lodi (*Dragoun – Havrda 1996a, 116*). Velmi podobné jsou patky sloupů empory s nárožními drápky, ale i u těch je datovací rozmezí dosti široké. Za těchto okolností se i datování stavby chaberského chrámu zřejmě nedá v rámci celé 2. poloviny 12. století blíže specifikovat.

Dalším zajímavým prvkem chaberské románské svatyně je její dávno známá a publikovaná malířská výzdoba (*Lehner 1907, 270n*). Rekonstrukci v 70. letech ovšem předcházela restaurátorský průzkum a provázelo ji i očištění opravovaných maleb, odkrytí dalších a celkové restaurování nástěnných maleb v apsidě. Tvoří je trůnící Kristus v mandorle na konše apsidy, 12 apoštolů v horní části válcovité partie apsidy a výjevy ze života Panny Marie v partii spodní. Další ojedinělé nálezy maleb zjištěné v sondách v kostelní lodi byly dokumentovány, ale dále neodkrývány (*Josefík 1980, 114, 118*). Původní datování do 1. čtvrtiny 13. století vycházelo ze stavu maleb před jejich restaurováním, tedy ze stavu, kdy byly označeny jako zcela znehodnocené přemalbou (*Mašín 1954, 47n*). Současný pohled klade jejich vznik až do průběhu 13. století s tím, že předběžně se posunuje do stále větší vzdálenosti od jeho počátku (za možnost být přítomni při procesu hodnocení malby a za svolení se zveřejněním těchto údajů děkujeme prof. J. Roytovi).

Nepovšimnuto a tedy stranou odborného zájmu zůstalo torzo nápisu, zřetelného na pískovcové nárožní lizéně vnějšího líce jihovýchodního rohu kostelní lodi, který jsme zaregistrovali během archo-

¹ Práce je součástí projektu řešeného s podporou grantu GA ČR reg. č. 404/09/2095.

Obr. 1. Praha 8-Dolní Chabry, kostel sv. Jana Křtitele. Jižní stěna kostela, šipkou označen kámen s nápisem. Pohled od jihu. Foto M. Tryml

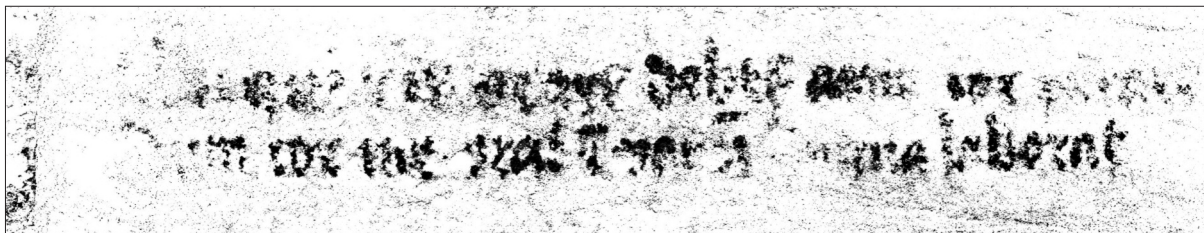
logického výzkumu. Nápis je umístěn ve výšce cca 150–165 cm nad zemí na dnes sedmém nadzemním řádku tohoto členícího prvku (*obr. 1*), na jednom ze dvou monolitických bloků horniny, které zabírají celou šíři lizény, když ostatní jsou tvořeny dvěma či více kvádry. Druhý analogický blok je již umístěn ve značné výšce a pro nápis podobného rozměru a charakteru je mimo čitelný dosah. Nápis tvoří zřetelně dvě řádky, provedené patrně vínově červenou hlínkou (*fotoTAB. 15:1*). Přestože byl vždy zřejmý charakter jeho gotického písma, byl nápis od svého zaregistrování nečitelný. Připomínal se pouze příležitostně a mimo odborný

tisk a teprve v průběhu času jsme přistoupili i k pokusům o jeho dokumentaci takovým způsobem, aby došlo ke zvýraznění zbytků nápisu na drsné a nerovné ploše pískovcového kvádry. Tak díky ochotě M. Frouze, jemuž patří naše díky za neobyčejně vstřícný a iniciativní přístup k této spolupráci, byl nápis nejdříve vyfotografován v příhodném denním osvětlení. Podařilo se tak dosáhnout jeho zvýraznění, ale stále ještě nikoliv přečtení. Některé shluky písmen ovšem dovolily spolehlivě konstatovat, že nápis je latinský. Teprve v roce 2010 vyfotografoval nápis M. Frouz znovu, tentokrát ve spolupráci s pracovníky firmy GEO-CZ v rámci jejich dalších úkonů na lokalitě. Pokus s fotografií při infračerveném osvětlení byl negativní, stejně jako pokus zaměřený na ultrafialovou luminiscenci (důvodem je patrně psací materiál). Úspěch přinesly až snímky prisvícené halogenovým reflektorem. Ty byly M. Frouzem důkladně počítačově zpracovány, nejprve zvětšením barevného kontrastu. V dalších krocích bylo provedeno postupné selektivní nasycení vybraných kanálů barev (zejména červené a žluté). Tímto postupem byla odseparována vlastní barevnost nápisu a byly zvýrazněny kontury jednotlivých písmen (*fotoTAB. 15:2; 16:1*). Za cenu ztráty konkrétní barevnosti nápisu byly tak získány přesnější informace o zachovaných tvarech jednotlivých liter. V posledním kroku byl s použitím nejvíce zastoupené barvy vyňat celý nápis a vložen na neutrální pozadí, které bylo následně dočištěno odstraněním parazitních skvrn, náhodně vzniklých na nerovném povrchu kamene (*obr. 2; fotoTAB. 16:2*). Teprve použití těchto snímků umožnilo soustředit se na přečtení podstatně zvýrazněného nápisu.

Dvojřádkový latinský nápis je psán písmem, kterému v klasifikaci knižních písem odpovídá bastarda (typický je zejména tvar jednobříškového „a“ s obloučkovitým zakončením horní části bříska, dále „d“ s horním dríčkem zahnutým doleva), ovšem tvary některých dalších liter se vyskytují i v jiných typech písma („l“ nebo „b“ mají tvar, jaký si zachovávají v typově spíše starším písmu, jímž je gothica formata). Podle těchto kritérií lze nápis rámcově datovat do 15. století. Jednotlivá písmena jsou provedena pečlivě, některá jsou tvořena několika tahy a pokud to nerovný podklad a stav dnešního dochování dovolil, jsou dobře čitelná. Zkratky jsou používány jen v malé míře a zřejmě jde jen o vodorovnou čárku, označující písmeno „m“ nebo „n“.

Přesto dnes nelze první část nápisu přečíst, případně nepochybná jsou jen jednotlivá písmena. Na začátku druhé poloviny prvního řádku tvoří první tři písmena nejspíše skupinu „deb“ a navozují představu tvaru slovesa *debeo*, prvním písmenem dalšího slova je „a“. Text druhého řádku se z dochovaných fragmentů podařilo dostatečně přesně identifikovat ve sbírce středověkých přísloví a zní „Dum cor non orat, in vanum lingua laborat“ (Dokud se nedomlí srdce, jazyk se namáhá marně).

V literatuře jsou uváděny tři varianty citátu, lišící se prvním slovem, jímž může být „dum“, „si“ nebo „cum“ (*Singer 1998*, č. 201, 204, s. 75 uvádí první dvě s odkazy na čerpané prameny, *Walther 1959*, č. 17659 druhou z nich podle rukopisů uložených ve Francii). Varianta začínající „si“ je asi nejčastější a je doložena v epigrafické podobě i na jiných církevních stavbách např. v Itálii (kostel sv. Vavřince v Usiglianu u toskánského Lari, nápis patrně z roku 1312 – http://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_San_Lorenzo_a_Usigliano, staženo 24. 12. 2010, nedatovaný a nepříliš ověřený výskyt se týká i interiéru kostela v Assisi – <http://www.holyspiritinteractive.net/columns/jackmcardle/comehere/15.asp>, staženo 24. 12. 2010).

Obr. 2. Praha 8-Dolní Chabry, kostel sv. Jana Křtitele. Nápis. Foto a počítačové zpracování M. Frouz

Z Polska se uvádí výskyt v kostele ve velkopolském klášteře v Łądu a Kalwarii Zebrzydowskiej u Krakova (druhý z nich je až novověký – <http://www.lsl.salezjanie.opoka.org.pl/index.php?09.-rok-liturgicznyy-droga-wiary,32>, staženo 24. 12. 2010).

V některých případech je jak v rukopisech, tak epigraficky doložen i výskyt dvojverší, jehož první část před citovaným veršem zní „Ante deum stantes/orantes, non sitis corde/ mente vagantes“, nicméně ztotožnění tohoto textu (ani případně jeho části) s prvním řádkem nápisu z kostela v Dolních Chabrech není možné.

Obecné rozšíření přísloví od raného středověku dosvědčují jeho dva doložené zápisy s úvodním slovem „cum“ v rukopisech dnešní knihovny benediktinského klášteře v Kremsmünsteru (CC 34 z druhé poloviny 11. století a CC 29 z druhé třetiny 12. století – *Fill 1984*, 85–88, 95–99) a další s variantou „dum“ v kodexu Württembergische Landesbibliothek ve Stuttgartu (HB I 208 z doby kolem roku 1437 – *Fiala – Hauke 1970*, 99–102). Vzhledem ke stavu zachycení podobných krátkých zápisů v existujících katalogích rukopisů se přitom dá očekávat jeho častější výskyt.

Znalost přísloví v českém prostředí dosvědčuje jeho citace Janem Husem ve formě „Si cor non orat, in vanum lingua laborat“ v traktátu *De mandatis dei et oratione dominica* (starší edice *Historia 1715*, 40, v rukopisném dochování ověřeno v kodexu NK ČR IX.E.1, f. 198v), kde je verš uveden „Unde et Metricus dicit“. „Metricus“ není typické pojmenování pro určité dílo, resp. u jednotlivých středověkých autorů jsou takto označovány různé texty, jimž je společná jen jejich veršovaná forma, a zatím se nepodařilo určit, z jakého pramene Hus citát převzal. Pro verše v jiném Husově díle, výkladu knih *Sentencií Petra Lombarda*, byla nalezena předloha ve veršovaném textu *Helwika z Magdeburgu* (*Vidmanová 2001*), avšak uvedený verš z tohoto díla nejspíše nepochází – již jeho rukopisné dochování je starší než *Helwiko-vo dílo* a odlišná je i jeho forma.

Odkaz na předlohu se v prvním řádku chaberského nápisu ani nedá očekávat – pokud je nejčitelnějším fragmentem skutečně tvar slovesa *debeo*, navozuje hypoteticky spíše představu příkazu dodržovat naučení druhého řádku.

V každém případě je nepochybné, že částečné přečtení středověkého nápisu na chaberském kostele zaznamenává v našem prostředí a v 15. století výjimečně se vyskytující (nebo jindy nedochovanou) existenci nápisu literárního charakteru, psaného na kameni na vnější stěně kostela (*Roháček 2007*, 10n). I když nepřináší informace, v něž jsme trochu doufali – totiž údaje, vztahující se k dějinám samotné stavby, jeho přítomnost dokládá duchovní klima své doby. Vzhledem k tomu, že se traduje spálení zdejší fary i kostela v husitském období a jeho následná gotická úprava (*Horáková 1974*, 285n – ovšem bez citace zdroje těchto informací), lze velmi hypoteticky uvažovat o jeho vzniku patrně v souvislosti s předpokládanou pohusitskou přestavbou kostela. Tak by obnova stavby souzněla i s tendencí určitého ideologického působení na opravdovost víry. Nezajímavá není ani skutečnost použití věroučného textu na obecně přístupném místě v latinské podobě, ale ta ve frekventovaném používání náboženských textů v tomto jazyce ve středověku příliš nepřekvapí. Předložený příspěvek může být zároveň impulsem k větší pozornosti při studiu sakrální architektury, která je schopná přinést další nálezy zatím velmi řídké dochované kategorie epigrafických památek.

PRAMENY A LITERATURA

Dragoun, Zđ. 2002: Praha 885–1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha.

Dragoun, Zđ. – Havrda, J. 1996: Nové poznatky o kostele sv. Linhartu na Starém Městě pražském, *Sborník Společnosti přátel starožitností* 4, 79–90.

- Dragoun, Zd. – Havrda, J. 1996a: Plaketa se symbolem evangelisty Lukáše z kostela sv. Linharta na Starém Městě pražském, *Průzkumy památek* 3/1, 115–118.
- Dragoun, Zd. – Tryml, M. 1977: Předběžné výsledky archeologického výzkumu kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8). In: *Středověká archeologie a studium počátků měst*. Praha, 220–224.
- Dragoun, Zd. – Tryml, M. *v tisku*: Románské pozůstatky kostela sv. Petra a Pavla v Bohnicích.
- Fiala, V. E. – Hauke, H. 1970: Die Handschriften der ehemaligen Hofbibliothek Stuttgart: Bd. 1, 2. Codices ascetici (HB I 151–249). Unter Mitarb. von Wolfgang Irtenkauf (Die Handschriften der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart; R. 2: Die Handschriften der ehemaligen königlichen Hofbibliothek; Bd. 1, T. 2). Wiesbaden.
- Fill, H. 1984: Katalog der Handschriften des Benediktinerstiftes Kremsmünster. Von den Anfängen bis in die Zeit des Abtes Friedrich von Aich (ca. 800–1325) (Veröffentlichungen der Kommission für Schrift- und Buchwesen des Mittelalters, Reihe II, Band 3/1). Wien.
- Historia 1715*: Historia et monumenta Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis. Norimberk.
- Horáková, J. 1974: K obnově kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech, *Památková péče* 34, 284–296.
- Josefík, J. 1980: O malířské výzdobě románského kostela v Dolních Chabrech, *Staletá Praha* 10, 113–120.
- Lehner, F. J. 1907: *Dějiny umění národa českého* 3/1. Praha.
- Mašín, J. 1954: Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě. Praha.
- Roháček, J. 2007: *Epigrafika v památkové péči*. Praha.
- Singer, S. 1998: *Thesaurus proverborum medii aevi*, sv. 6. Berlin–New York.
- Šittler, E. 1911: Kostel sv. Linharta a dům „U černého orla“ na Starém Městě pražském, *Zprávy Komise pro soupis stavebních, uměleckých a historických památek královského hlavního města Prahy* 3, 75–111.
- Vidmanová, A. 2001: Verše v Husově Výkladu na Sentence Petra Lombarda, *Studie o rukopisech* 34, 61–83.
- Walther, H. 1959: *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum* (Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen). Göttingen.

DIE GOTISCHE AUFSCHRIFT IN DER JOHANNES-DER-TÄUFER-KIRCHE IN DOLNÍ CHABRY

Die Johannes-der-Täufer-Kirche in Prag-Dolní Chabry stammt aus der 2. Hälfte des 12. Jahrhunderts und in ihrer Apside blieben die Gemälde aus der 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts erhalten. Im Verlaufe der archäologischen Untersuchung in den Jahren 1974–1975 wurden die Reste von sakralen Bauten, die älter als Kirche waren, entdeckt.

Im Rahmen der damaligen Untersuchung wurden die Reste einer gotischen Aufschrift auf der äußeren Seite der südöstlichen Ecke des Kirchenschiffes gefunden. Erst nach dem Einsatz von gegenwärtigen technischen Möglichkeiten und nach der Computerbearbeitung der Fotos wurde die Aufschrift so abgebildet, da sie teilweise gelesen werden konnte. Aus zwei Zeilen der Aufschrift, die nach der Schrift in den Verlauf des 15. Jahrhunderts datiert werden können, konnte nur die zweite Zeile rekonstruiert werden. Sie umfasst den Text, der aus der Sammlung von mittelalterlichen Sprichwörtern bekannt ist. Er lautet: „Dum cor non orat, in vanum lingua laborat“ (Wenn das Herz nicht betet, arbeiten die Lippen vergeblich). Seine analogische Präsentation auf den sakralen Bauten ist bekannt aus den Analogien, z. B. in Italien oder Poland. Seine handschriftliche Ausführung ist belegt schon im Frühmittelalter aus der deutschen Umwelt. In Böhmen ist er bekannt z. B. aus dem Werk von Johannes Huss. In der böhmischen Umwelt stellt er bisher den Ausnahmebeleg dieser Art von epigraphischen Denkmälern dar.

Abb. 1. *Prag 8-Dolní Chabry, Johannes-der-Täufer-Kirche, die südliche Kirchenwand. Der Pfeil bezeichnet den Stein mit der Aufschrift. Ansicht vom Süden*

Abb. 2. *Prag 8-Dolní Chabry, Johannes-der-Täufer-Kirche, die Aufschrift*

ZDENĚK DRAGOUN

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV - ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ V HL. MĚSTĚ PRAZE, NA PERŠTÝNĚ 12/356
110 00 PRAHA 1

MICHAL DRAGOUN

KETTNEROVA 1939, 155 00 PRAHA 5